

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar

Organization of the Free Republican Party in Aydın and
Debates on Municipality Election of 1930

Günver GÜNEŞ*

Öz

Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi) Tek Parti döneminde kurulan ikinci muhalefet partisidir. Fethi Bey'in başkanlığında kısa sürede örgütlenen parti, 1930'lar Türkiye'sinin sosyal-ekonomik zorlukları arasında, özellikle kıyı kentlerinde yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır. Fethi Bey'in Ege gezisi bu ilgiyi doruğa çıkarmıştır. Bu gezinin önemli duraklarından biri de Aydın şehriydi. Aydın'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlenmesi muhalefete hazır bir kitle bulunduğundan oldukça kolay oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası aynı zamanda, Türk siyasi yaşamının önemli isimlerinden Adnan Menderes'i de ilk kez siyasete çeken partidir. Adnan Menderes, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın il başkanlığını yapmıştır. Faaliyet gösterdiği kısa süre içerisinde bir kez belediye seçimlerine katılan Serbest Cumhuriyet Fırkası, umulanın ötesinde başarı elde etmiştir. Başarı kazandığı şehirlerden biri de Aydın olmuştur. Belediye seçimleri ve seçimler sırasında yaşananlar Aydın'da kavgayı körüklemiş, halk arasında ayrılıklara yol açmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, gerilen siyasi ve toplumsal yapıyı sakinleştirmek için kendini feshetmiş, ikinci çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Partinin kendisini feshetmesinin yankılarının ardından, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplumu yeniden toplaması, partinin devletle bütünleşmesi sonucunu hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), Aydın, Adnan Menderes, Fethi Okyar

Abstract

The Free Republican Party is the second party in the single-party era. The party, organized in a very short time under the leadership of Fethi Bey, was greatly concerned by the people especially in the coastal cities during the socio-economical problems happened in Turkey of 1930s. Fethi Bey's Aegean expedition made this interest higher. One of the most important places of this expedition was the city of Aydın. The organization of the Free Republican Party was so easy there due to the crowds of people ready for the opposition. It was the Free Republican Party that an important personality of the Turkish political life, Adnan Menderes, started politics at first. He became also the chief of the party in Aydın. The party which participated in the municipality election only once in a short time after being organized, made a great success than expected in lots of cities, one of which was Aydın. The events, during the municipality election and the election, urged the conflicts and led to the struggles in public. To calm the uneasy political and social situation down, the Free Party abolished itself and thus, the second attempt to the multi-party system ended in failure. After the abolition of the Free Republican Party, this led to re-gathering of the community by the People's Republican Party and agreement between this party and the state again.

Key Words: *The Free Republican Party, The People's Republican Party, Aydın, Adnan Menderes, Fethi Okyar*

Cumhuriyet dönemin ikinci önemli muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası üzerine Türkiye'de çok fazla araştırma yapılmamıştır. Dönemin canlı tanıklarından yayınlanmış anı kitapları dışında, konuyla ilgili en kapsamlı bilimsel çalışma Çetin Yetkin'in "Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı" isimli eseridir.¹ Çetin Yetkin 1982 yılında yazdığı bu eserin kimi eksiklerini göz önünde bulundurursak 1987'de ikinci kez daha geniş bir perspektiften olayı değerlendirmiştir.² Bunun dışında ABD'li siyaset bilimci Walter Fritz Weiker'in "Political Tutelage and Democracy in Turkey The Free Party and its Aftermath" adlı 1973 yılında İngilizce yazılmış ve halen dilimize çevrilmemiş bir eseri mevcuttur.³ Yetkin'in ve Weiker'in çalışmaları SCF olayına genel bir bakış içermekte ve daha çok bu olayın CHF ile yeni rejimin düşünce yapısına etkileri üzerinde durulmaktadır. Tevfik Çavdar'ın "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi"nde ve Serap Tabak'ın Türkler Ansiklopedilerinde yayınlanan "Serbest Cumhuriyet Fırkası" başlıklı bölümlerde yukarıda belirttiğimiz amaçlar doğrultusunda

¹ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul 1982.

² Aynı yazarın yeniden düzenlenen çalışması için bkz; Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi; Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, İstanbul 1997.

³ Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey The Free Party and its Aftermath*, E. J. BRILL, Leiden 1973.

yazılmıştır.⁴ Cumhuriyet dönemiyle ilgili bir çok kitapta ve makale de ise konuya yer verilmesine karşın, genellikle bu o çalışmaların amaçlarıyla sınırlı tutulmuş ve özet sayılabilecek bir düzeyde kalmıştır. Son zamanlarda ise mikro düzeyde, yerel ölçekte Serbest Fırkayı değerlendiren araştırmalar göze çarpmaya başlamıştır.⁵ Serbest Fırka araştırmalarının muhalif gözüyle aktarımı ise adeta moda olmuştur.⁶ Tüm bunlara rağmen yeni bilgi ve belgeler ışığında Serbest Fırka dönemi bilinmeyenleri ile Türk siyasal yaşamının hala araştırılmayı bekleyen önemli bir ayrıntısıdır. Bu çalışma da daha önce Bilgin Çelik tarafından kaleme alınan ve özellikle belediye seçimleri dönemi değerlendirilen Serbest Fırkanın Aydın'da ki teşkilatlanma süreci, belediye seçimlerinde ki faaliyetleri ve partinin kapanmasından sonra kentte yaşanan çalkantılı siyasi süreç değerlendirilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan ikinci muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Fırka Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ve desteğiyle, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuştur. Yeni fırka'nın kurulmasında hem iç siyasi gelişmeler hem de dış siyasi gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur. Bir taraftan dünya ekonomik buhranının olumsuz yansımaları, ülkede muhalif seslerin artmasına neden olurken, diğer taraftan da katı tek parti yönetiminin eleştiri ve denetiminden yoksun olması sorunları artırıyordu. Bu koşullar içerisinde 1930'un yaz aylarında Mustafa Kemal Paşa muhalefet işlerini üstlenmek üzere sınırlı ve denetim altında tutabilecek bir muhalefet partisinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücünü açık olarak

⁴ Tefvik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1983, s.2025-2059, Serap Tabak "Serbest Cumhuriyet Fırkası" *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Ankara 2002, s.552-561.

⁵ Bu konuyla ilgili bkz : Muhammet Güçlü, Antalya'da Serbest Fırka'nın Faaliyetleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: IX, İzmir 1994, Taner Beyazıt, İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın üzerine Düşünceler, *Tarih ve Toplum*, c.XVII, Sayı: 98, Şubat 1992, s.118-120, Serap Tabak, Serbest Fırka ve İzmir'de 1930 Yılı Belediye Seçimi , *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c.III, sayı:3, Kasım 1991, Serap Tabak , Serbest Cumhuriyet Fırkasının İzmir Vilayeti'nde ki Teşkilâtı ve Faaliyetleri, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII, İzmir 1993, s.183-2002, Cem Emrence, "Ödemiş'te Serbest Fırka", *Toplumsal Tarih*, sayı: 72, Aralık 1999, s. 28-33, Bilgin Çelik, "Aydın'da Serbest Fırka", *Toplumsal Tarih*, sayı: 84, Aralık 2000, s.13-24.

⁶ Rifat N. Bali, "1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlıkları Adayları, *Tarih ve Toplum*, sayı: 167, Kasım 1997, s.25-34, Cem Emrence, "Politics of Discontent in The Midst of the Great Depression: The Free Republican Party of Turkey (1930) *New Perspectives of Turkey*, 23 Fall 2000, s.31-52, Cem Emrence, "Muhafif Basına Göre 1930 Belediye Seçimleri ve Baskı politikası", *Tarih ve Toplum*, sayı: 210, Haziran 2001, s.44, Cem Emrence, "Muhafif Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, sayı: 200, Ağustos 2000, s.47-51

görmek istemiştir. İki partili bir sisteme geçilmesi aynı zamanda Türkiye'nin batı kamuoyundaki saygınlığını arttıracaktı.⁷ M. Kemal Paşa ve Fethi Bey arasında gerçekleşen bir dizi görüşmenin ardından muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. İzleyen günlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden 15 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı. İktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir program benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendine ait bir yayın organı olmamakla beraber başta Arif Oruç'un Yarin'ı olmak üzere Son Posta, Hizmet, Yeni Asır ve sonradan yayın hayatına giren Serbest Cumhuriyet isimli gazeteler tarafından desteklenmiştir.⁸

Kurtuluş biçimi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın danışıklı olarak kurulduğu yapay ve güdümlü bir parti olduğu izlenimi vermekteydi. Önceden tasarlandığı biçimiyle parti mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidar'da ki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı eleştirecek ve denetleyecekti. Oysa bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açtı. Böylece parti toplum içinde hızlı bir şekilde kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir biçimde çok kısa sürede adeta bir iktidar seçeneği haline geldi. Partinin gördüğü bu büyük ilgi nesnel olarak partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi.

Fethi Bey'in İzmir Seyahati ve Yaşanan Olaylar

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra Fırka lideri Fethi Bey bazı fırka arkadaşlarıyla birlikte İzmir'den başlayarak Menemen, Manisa, Aydın, Balıkesir ve Akhisar'ı içine alan bir seyahate çıktı. Fethi Bey'in bu seyahate çıkmasının sebebi; Hem Başvekil ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Başkanı olan İsmet Paşa'nın Sivas Nutkuna cevap vermek, hem de İzmir'de yeni fırka'nın teşkilâtını kurmak idi.

İzmir'e gitmek için İstanbul'dan 3 Eylül 1930 günü Konya Vapuruyla yola çıkan Fethi Bey yanına yeni fırkanın ileri gelenleriyle birlikte 4 Eylül 1930 günü İzmir'e vardı.⁹ Fethi Bey'in İzmir'den başlayan bu seyahati

⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Ankara 1986, s.206-207, Walter F. Weiker, "Serbest Fırka Başarı ve Başarısızlık" *Forum Dergisi*, c.XII, Ankara 1961, s.167, İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara 1983, s.75-78.

⁸ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü, Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1998, s.93-96. Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi-Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2.Baskı, İstanbul 1997, s.215-216. Hakkı Uyar, *Serbest Cumhuriyet Gazetesi, Tarih ve Toplum*, sayı: 95, Kasım 1991, s.46-50.

⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul 1969, s.31, Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* (Haz: Cemal Kutay), İstanbul 1980, s.496, *Vakit* 6 Eylül 1930, *Hakimiyet-i Milliye* 5-6 Eylül 1930, *Hizmet* 5 Eylül 1930, *Anadolu* 5 Eylül 1930.

sırasında baş gösteren olaylar Serbest Fırka ile Türkiye de ki çok partili hayat için bir dönüm noktası olmuştur.¹⁰

Fethi Bey birlikte seyahate çıktığı fırka arkadaşları ve hatta Gazi seyahat sırasında İzmir ve çevre yörelerdeki halkın Serbest Fırka liderine ters bir tepki gösterebileceğinden ve olumsuz davranışlarında bulunabileceğinden kaygı duyuyorlardı. Hatta Fethi Bey'in can güvenliğinin bile tehlikeye girebileceği düşünülüyordu.¹¹ Nitekim Fethi Bey ve fırka arkadaşları daha İzmir'e gelmeden mahalli idare'nin tutumu sebebiyle şehirde bazı olaylar çıkmıştı.¹²

Asıl büyük ve kanlı olaylar ise 5 Eylül günü başladı. Bir çocuğun ölümü yedi kişinin yaralanmasına neden olan olaylar silsilesinin ardından Fethi Bey İzmir'de yapacağı konuşmayı güvenlik gerekçesiyle ertelemek zorunda kaldı.¹³

Fethi Bey'in güvenlik gerekçesiyle ertelenen mitingi ise 7 Eylül 1930 günü İzmir Alsancak Stadi'nda gerçekleşti.¹⁴ Fethi Bey buradaki mitinginde büyük bir kalabalık önünde iki saate yakın süren konuşmasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı ve İsmet Paşa'nın Sivas söylevine cevap vermiştir. Bu konuşma sırasında Fethi Bey'in sesi kısılmış, zor konuşmaya çalıştığından sesini ancak yanındakilere duyurabilmiştir. Fethi Bey ve arkadaşları İzmir ve Karşıyaka'da Serbest Fırka teşkilâtını tamamladıktan sonra trenle Menemen, Manisa, Aydın ve Balıkesir'e yeni fırka teşkilatını oluşturmak amacıyla yola çıkmıştır. Fethi Bey'in İzmir'den Balıkesir'e kadar olan gezisi CHF'na hiç olmazsa Ege'de halkın desteğini ve güvenini yitirmiş olduğunu, bir genel seçim sonucunda iktidarı da yitirebileceğini kanıtlamıştı.¹⁵ Bu arada İzmir'de çıkan olaylar üzerine geniş bir soruşturma başlatılmış, olayların sorumlusu olarak görülen bazı SCF'liler tutuklu ya da tutuksuz olarak mahkeme önüne çıkarılmışlardır. Tutuklananlar arasında gazeteciler de bulunuyordu.¹⁶

¹⁰ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet...* s.166, Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Ankara 2002, s.556.

¹¹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul 1969, s.31.

¹² *Hizmet* 4 Eylül 1930, *Yeni Asır* 5 Eylül 1930, *Yeni Asır* 5 Eylül 1930.

¹³ Yaşanan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Hakimiyet-i Milliye* 6 Eylül 1930, *Yeni Asır* 6 Eylül 1930, *Son Posta* 6 Eylül 1930, Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.36, Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara 1997, s.73-75, Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız...*, s.175,183, Feridun Kandemir, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu? Nasıl Kapatıldı, Siyasi Dargınlıklar*, c.IV, İstanbul 1955, s.90.

¹⁴ *Yeni Asır*, 8 Eylül 1930, *Anadolu* 8 Eylül 1930, *Hizmet* 8 Eylül 1930, *Milliyet* 8 Eylül 1930, *Hakimiyet-i Milliye* 8 Eylül 1930, Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.39, Fethi Okyar, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?* (Haz: Nermin Kırdar), İstanbul 1987, s.104-106.

¹⁵ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız...*, s.185.

¹⁶ *Hakimiyet-i Milliye* 8 Eylül 1930, *Cumhuriyet* 10 Eylül 1930, *Hizmet* 15 Eylül 1930, Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız...*, s.179-180.

İzmir olaylarının Ege Bölgesi'nde yaşayan halk üzerinde büyü etkisi sürerken, Aydın'dan Hizmet gazetesine gönderilen bir mektupta İzmir'de yaşanan olaylar protesto edilmiştir. Protesto metni şöyle idi: "... Yüksek vatanperverimiz Fethi Bey'in İzmir'e teşrifleri sırasında yapılan samimi tezahüratı leke dar edecek şekilde ve temiz gençlik mefkûresiyle memleket zararına zehirli neşriyatla bulunan ve meccanen tevzi ettirilen Anadolu Gazetesine karşı teesüflerimizin iblâgını rica eder ve Aydın gençliği'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası'na olan layezal rabita ve muhabbetinin muhterem gazetemize ilanını rica ederiz"¹⁷ Görülen o ki Serbest Fırka teşkilâtı daha Aydın'da kurulmadan önemli bir taraftar desteği bulmuştur. Fethi Bey'in İzmir'de bulunduğu sırada birçok yerden yeni kurulan partiye ve liderlerine bağlılık mesajları gelmekteydi. Bunlar arasında Aydın, Germencik, Söke, Nazilli, Bozdoğan, Çine, Karacasu, Köşk halkının bağlılık telgrafları da yer alıyordu.¹⁸

Serbest Fırkanın Aydın'da Teşkilâtlanması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Yasası"nın üçüncü kısmı "Fırka Teşkilâtı"na ayrılmıştı. Bu bölümde ilk önce "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür cümlesi yer almaktaydı. Bu sebeple de teşkilâtlanma ile ilgili maddeler alt düzeydeki teşkilât birimlerinden başlamış bulunuyordu.¹⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın en alt düzeydeki teşkilât birimi "Köy ve Mahalle Ocağı" olarak belirtilmiştir. Bu ocağın içlerinden biri başkan olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti vardır. Köy ve mahalle ocaklarından sonra "Nahiye Ocakları" geliyordu. Nahiye ocakları'nın yönetim kurulu beş kişiden oluşmaktadır. Bu ocakların üstünde kaza kongresinde seçilecek olan yedi kişiden meydana gelen "Kaza Ocağı" yer almaktadır. Kaza Ocağı'nın yedi üyesinden biri başkanlık, biri katiplik, biri de muhasebecilik görevini yapacaktır. Bundan başka Kaza Ocağı için üç kişinin de yedek üye seçilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni fırkanın il örgütü ise "Vilayet Ocağı" olarak adlandırılmıştır.

İl kongresince seçilecek olan dokuz kişiden oluşan ocakta bulunan üyelerden biri başkan, biri katip ve biri de muhasebeci olarak görev yapmaktadır. Fırkanın genel merkezine "Merkez Ocağı" adı verilmiştir.

¹⁷ Protesto ilânında isimleri bulunan kişiler ve kurumlar içinde spor kulübü temsilcilerinin ve Türk Ocağı üyelerinin ve Ticaret Odası erkanının da yer alması oldukça ilginçtir. Aydınspor ve Gençlerbirliği adına Fuat Ali, Türkocağı azasından Etem Vassaf, Tüccardan Selahattin Nuri, Çiftçi Etem, Marangoz Cemiyeti Reisi Saim bu isimlerden birkaçıdır. *Hizmet* 7 Eylül 1930.

¹⁸ Telgraflar için Bkz. *Hizmet* 7 Eylül 1930, *Yeni Asır* 7 Eylül 1930.

¹⁹ T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, C.11, Ankara 1950, s.77-84.

Merkez Ocağı büyük kongrece seçilen dokuz asıl ve beş de yedek üyeden meydana gelmektedir. Genel başkan, genel sekreter ve muhasip olacak kişiler bu dokuz kişi arasından seçileceklerdi.²⁰

Yeni fırkanın genel merkezi olarak önce Ankara düşünülmüş, fakat merkezi İstanbul olmuştur. Fırkaya üye kayıtları 21 Ağustos'ta başlamıştır. Uygulamada SCF örgütü fırkanın kurucularının ve mebuslarının görevlendirdiği ya da onayladığı kişilerce kurulmuştur. Kısa süreli yaşamına karşın Serbest Cumhuriyet Fırkası 63 ilden 37'sinde örgütlenmeyi başarmıştı.²¹ SCF'nin örgütlenmede en başarılı olduğu yerler genellikle kıyı bölgeleri ve buralara yakın yerlerdi. Bu durumunda örgütte görev alanların niteliklerini belirleyen bir etken olduğu söylenmelidir. Çünkü gerek pazar için ve gerekse dış satıma yönelik üretimde bulunan yerler, bu bölgelerdi. Bu nedenle de özellikle 1929 ekonomik bunalımından etkilenen nüfus, en çok bu bölgelerde bulunuyordu. Bu nüfusu oluşturan kişilerin, sorunlarına bir çözüm aramak savı ile ortaya çıkan bu yeni partiye koşmalarını da doğal karşılamak gerekir. Konuya bu açıdan bakılınca ticaretle uğraşan ve meslek sahibi olan kesimden kişilerin SCF örgütü içinde yer almış bulunmaları kendiliğinden anlaşılır bir davranıştı. Kaldı ki SCF'nin programın tacirlerin ve serbest meslek sahiplerinin çıkarlarına uygun ilkeler içerdiğini de görmüş bulunuyoruz.²²

SCF'nin en hızlı örgütlendiği şehirler İstanbul, İzmir²³, Samsun ve Antalya oldu. Bu şehirleri Aydın izledi. SCF'nin Aydın'da örgütlenmesi diğer şehirlerdeki kadar sıkıntılı olmadı. Zaman zaman sert polemiklere zemin hazırlanmış olsa da yeni parti Aydın'da örgütlenmek için kendisine diğer şehirlerden daha uygun bir zemin buldu.

Aydın şehri Yunan işgali sürecini büyük kayıplar ve tahribatla geçirmişti. Şehrin sakinleri 1922 yılı Eylül ayı başlarında yaşadıkları mahallelere geri döndüklerinde, yanmış yıkılmış, talan edilmiş ev, dükkan, mağaza ve mahalleler karşısında korkunç bir manzarayla yüz yüze kalmışlardı. 1922 yılı sonlarında Aydın'da yaşayanların sayısı binlerle ifade edilebiliyordu. Mübadil ve muhacirlerle artan nüfus 1927 yılı sayımında 11.978'e, 1930'larda ise 13 bin civarına ancak ulaşabilmişti. Bu rakam Yunan işgali öncesi 30 bin olan şehir nüfusunun yarısı bile değildi. Harabeden farksız hale gelmiş olan şehir Cumhuriyetin ilk yıllarında yeniden imar edilmeye başlandı. Bunun için büyük ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu. Zaten kıt olan sermaye tamamen şehrin imarında kullanıldı.

²⁰ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet...*, s.101.

²¹ W.F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and it's Aftermath*; E.J. Brill, Leiden 1973, s. 119-129.

²² Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız...* s. 116.

²³ Serap Tabak, *Serbest Fırkanın İzmir...*, s. 186-192.

İktisaden fakir olan Aydın halkı ise en küçük ekonomik sıkıntılarda sarsılmaya başladı. Şehrin tarıma endeksli ekonomik yapısı 1929 ve 1930 yıllarında inanılmaz bir çöküntü içine girdi. Tek parti politikalarından rahatsız olan halk için yeni parti adeta bir kurtarıcı gibiydi. O nedenle Serbest Fırkanın Aydın'da teşkilâtlanması oldukça kolay oldu.²⁴

Aydın'da yeni partinin teşkilâtlanması çalışmalarını yürütmek için ilk düşünülen isim Cumhuriyet'in ilk yıllarının belediye başkanı olan Şahinzade Fuat Bey olmuştur. Fethi Bey daha Aydın'a gelmeden önce diyalog kurduğu Fuat Bey ile bir araya gelmiş ve Aydın'da parti teşkilâtını kurma görevini kendisine vermiştir. Serbest Fırka taraftarı olarak bilinen İzmir'de ki Hizmet gazetesi de Fuat Bey'in Aydın'a yeni fırkanın teşkilâtını oluşturmak amacıyla 6 Eylül'de Fethi Bey Aydın'a gelmeden gönderildiğini belirtmiştir.²⁵ Fethi Bey İzmir'de tanıştığı Şahinzade Fuat Bey'e güvenerek başlangıçta onu Aydın teşkilâtını kurmakla görevlendirmiştir. Ancak daha sonra Fuat Bey'in Aydın da Belediye Başkanlığı döneminde oldukça yıpranmış olduğu kanaatine varmış, o arada Aydın'a seyahati sırasında başka referansları da değerlendirdikten sonra il teşkilâtını oluşturma görevini Adnan (Menderes) Bey'e vermiştir.²⁶

Bunda Serbest Fırkanın Batı Anadolu'daki hamlelerini yakından takip eden İzmir'de ki Anadolu gazetesinin Şahinzade Fuat Bey'le ilgili olarak yaptığı olumsuz değerlendirmeler ve yoğun eleştiri kampanyasının etkisi olduğu gibi²⁷ Fethi Bey'in Aydın temasları sırasında daha enerjik, coşkulu ve yıpranmamış bir ekiple yola devam etmek isteği öne çıkmış olmalıdır. Nitekim Fethi Bey Aydın'a geldiğinde bazı Aydınlılar Fuat Bey hakkında olumsuz görüşler içeren mektuplar vermişlerdir. Sonuçta Fuat Bey yalnızca il teşkilâtının bir üyesi olarak kalmış, yeni partinin Aydın'da ki oluşumu Adnan Bey ve arkadaşlarına bırakılmıştır.²⁸

Aydın'da Serbest Fırka'nın İl Teşkilâtı Fethi Bey'in Aydın seyahati sonrasında 9 Eylül 1930'da kuruluşunu tamamlayarak faaliyetlerine başlamıştır. Serbest Fırka'nın il teşkilâtı şu isimlerden oluşuyordu. Başkan Adnan (Menderes) Bey, üyeler Osman Fuat, Dr. Mukadder, Dr. Nafiz, Manifaturacı Osman, Mühendis Hıfzı, Avukat Yusuf ve Selahattin Beyler.²⁹

²⁴ Günver Güneş, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın, *Tarih ve Toplum*, sayı: 239, Kasım 2003, s. 48-49.

²⁵ "Aydın Teşkilâtı", *Hizmet* 8 Eylül 1930.

²⁶ Menderes böylelikle siyasi hayata ilk kez Serbest Fırka ile atılmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Yayınevi, İstanbul 1969, s. 81. Ayrıca Menderes'in SCF'na girişinin dönemin Aydın Milletvekili Reşit Galip'in teşvikleriyle olduğuna dair, Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967, s.27.

²⁷ *Anadolu* 25 Eylül 1930.

²⁸ *Anadolu* 10 Teşrin-i Evvel 1930, Bilgin Çelik, *a.g.m.* s.14.

²⁹ "Aydın Vilayet Ocağı Azaları", *Hizmet* 11 Eylül 1930.

Adnan Menderes'in 1949 yılında Osman Okyar'a Serbest Fırka'nın Aydın'da kuruluşuyla ve Fethi Beyle buluşmasıyla ilgili olarak anlattıkları oldukça ilginçtir. Hatıra şöyle idi: "Fethi Bey İzmir'de esas konuşmasını yaptıktan sonra, konuşma yapmak, halkla tanışmak ve Serbest Fırka'nın örgütünü kurmak üzere, Ege'nin başlıca merkezlerini ziyaret etmişti. Aydın'a doğru giderken, yanındaki arkadaşları il başkanlığı için tanınmış bir aileden gelen, sevimli ve kabiliyetli bir arkadaştan kendisine bahsettiler ve beni il başkanı olarak tavsiye etmişler." İsmi Adnan Menderes olan bu zat Aydın civarında çiftlik sahibi olup çiftliğini bizzat kendi idare ediyordu.

O sıralarda 30 yaşlarında olan Adnan (Menderes) hatıralarının geri kalan kısmını şöyle anlatmaktadır: Çiftliğe gelenler Aydın'da beni Fethi Beyin beklediğini söyleyince arabaya binip yanına gittim. Beni samimi bir tarzda karşıladı. Ülkenin hayatını değiştirecek olan yeni fırkanın programından bahsetti ve Aydın'da Serbest Fırka'nın başkanı olmamı teklif etti. Ben yeni partiye sempati ile bakıyor, başarılı olmasını arzu ediyordum. Ancak bağlı olduğum çiftliğimin başından ayrılmak istemiyor ve doğrusu politikaya atılmaktan çekiniyordum. Bu düşüncelerimi ifade ederek, Fethi Bey'e teşekkür ettim ve kendisinden özür diledim. Cevabı hiçbir mazeret kabul etmeyeceğini, ülkenin kıymetli evlâtlarının hizmetten kaçamayacaklarını, açılan yeni ufuklara beraberce yürüyeceğimiz, şeklinde oldu. Konuşmamız gecenin geç vakitlerine kadar heyecanlı bir hava içinde sürdü. Nihayet ikna oldum ve Serbest Fırkayı Aydın'da kurmayı kabul ettim".³⁰

Serbest Fırka Aydın'da inanılmaz bir ilgiyle karşılandı. Fethi Bey'in Aydın seyahati renkli görüntülere sahne oldu. Yeni Fırka etkin bir propaganda faaliyeti içinde olmamasına karşın, Aydın'da tahminlerin çok üzerinde yandaş buldu. Bu dönemde yayınlanmış pek çok gazete Serbest Fırka'nın kısa sürede Aydın'da büyümüş olduğunu ve oldukça fazla azanın partiye kaydolduğu tespitinde bulunmuştur.³¹

İzmir'de yaşanan olayları protesto edip, Fethi Bey'e en çok bağlılık telgrafı çeken illerin başında Aydın geliyordu. 7 Eylül tarihinde çeşitli gazetelerde Aydın, Nazilli, Söke, Germencik, Çine, Karacasu, Köşk, Karapınar ve Bozdoğan'dan Fethi Bey ve Serbest Fırka erkanına geçmiş olsun ve partiye bağlılık mesajları yağmıştı.³²

Aydın'da belediye seçimleri başlamadan birçok kazada ve bucakta SCF teşkilatları tamamlanmıştı. Dönemin basınından tespit edebildiğimiz SCF teşkilatları şu isimlerden oluşmuştur:

³⁰ Osman Okyar – Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s. 190.

³¹ *Yeni Asır* 10 Eylül 1930, *Hizmet* 10 Eylül 1930, *Son Posta* 10 Eylül 1930, *Cumhuriyet* 10 Eylül 1930.

³² *Hizmet* 7 Eylül 1930, *Son Posta* 8 Eylül 1930, *Yeni Asır* 8 Eylül 1930.

Atça: Başkan: Zürradan Ramazanade Mehmet Hulusi, Katip: Ahmetzade Fevzi, Veznedar: Tüccardan Yüzbaşızade Kerim, Azalar: Kuyucuzade İzzet ve Kırçalızade Ali Beyler³³

Söke: Kazım Necip, Çakmakzade Emin Kazım, Eczacı Halil, Giritli Kemal, Ali Rıza Beyoğlu Celal³⁴

Cine: Emekli Kaymakam Şevket, Emekli Binbaşı Arif, Eski Çivril Kaymakamı Recep, İhtiyat Birinci Mülayimi Çiftçi Salih Zeki, Çiftçi Mehmet Şükrü, Tüccar Mustafa Beyler³⁵

Kuyucak: Hüseyin Faik Beyzade Adnan, Abdurrahmanzade Ahmet Bahri, Manifaturacı Süleyman Sırrı, Hacı Hasanzade Raşit, Mehmetzade Vehbi Beyler³⁶

Bozdoğan: Helvacızade İsmail Hakkı, Muhittinzade Hakkı, Selahattinzade Bahtiyar, Kahyazade Hafız Ahmet, Yunuszade Salih, Molla Hüseyinzade Mehmet Efendiler³⁷

Yenipazar: Hacı Mehmet Efendizade Hafız Necip, Hacı Hüseyin Efendizade Hasan, Bekir Beyzade Mehmet Emin, Tekelizade Rıza, Bodenzade Süleyman Efendiler, M. Recep³⁸

Karacasu: Müftüzade Mustafa Hulusi, Avukat Mustafa, Tüccardan Portakalzade Mehmet Nazmi, Kodikzade Halil, Hoca Seyd Alizade Hacı Ali, Zürradan Halimzade Kâmil ve Fitaloğlu Ali Rıza Beyler³⁹

Tüm araştırmalarımıza rağmen SCF'nin Nazilli'de teşkilâtına ulaşamadık. Fakat 20 T.S. 1930 tarihli Anadolu gazetesinde SCF'nin Nazilli'de Belediye seçimini kazandığını belirten haberinde Eczacı Hüsnü Bey'in SCF'nin Nazilli ilçe teşkilatı başkanı ve belediye başkan adayı olduğundan söz edilmektedir.⁴⁰

³³ Hizmet 16 Eylül 1930.

³⁴ Hizmet 18 Eylül 1930.

³⁵ Hizmet 19 Eylül 1930.

³⁶ Hizmet 22 Eylül 1930.

³⁷ Hizmet 25 Eylül 1930, Teşkilât kurulduktan sonra SCF Vilayet Ocağından Fuat ve Etem Vassaf Bozdoğan'a gelmişlerdir. Etem Vassaf Bozdoğan Türk Ocağında SCF lideri Ali Fethi Bey'in prensiplerini izah eden bir konferans vermiştir. Hizmet 29 Eylül 1930.

³⁸ Yenipazar S.C.F. Nahiye Ocağı 19 Eylül tarihinde kurulmuş olmasına rağmen teşkilat haberi oldukça geç tarihlerde gazetelerde yayımlanmıştır. Yenipazar SCF Ocak Binası Kendir Pazarında Helvacı İsmail Efendinin Otelinden kiralananan bir dairede faaliyet gösteriyordu. Hizmet 3 T.E. 1930.

³⁹ Hizmet gazetesinin belirttiğine göre Halk Fırkasına mensup Kasaba merkezinde ki 14 muhtardan 12'si, 6 Belediye azasından 4'ü, 26 Belediye aza namzedinden 16'sı, Kaza idare heyetinin yarısı, iki nahiye teşkilatı ve birçok zevat istifa edip SCF'na geçmiştir. Hizmet 3 T.E. 1930.

⁴⁰ "Nazilli SCF", Anadolu 20 Teşrin-i Sani 1930.

Belediye seçimleri başlamadan önce SCF mensupları köy köy, ilçe ilçe dolaşarak yeni partiyi halka tanıtmışlardır. Aydın örgütlenmesinde önemli bir rol üstlenerek öne çıkan isimlerden biri de Avukat Etem Vassaf olmuştur.⁴¹ Yeni Fırka teşkilatlanma aşamasında siyasetten uzak durması gereken Türk Ocakları'ndan da yararlanmıştı. Toplantı ve konferanslarını çoğu kez Türk Ocakları'nda gerçekleştiren SCF Aydın teşkilâtının bir kısım üyesinin de Türk Ocaklı olması dikkat çekicidir.⁴² Türk Ocakları dışında Aydın'da gençlik örgütleri ve spor kulüplerinin de yeni fırkaya destek verdikleri görülmüştür.⁴³ Aydın Ticaret Odası Heyeti'nin toplu istifası sonrası yeni fırkayı destekleyeceklerine dair açıklamalarda bulunması da, esnaf, çiftçi ve tüccar gruplarının SCF'ya desteğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁴

Fethi Bey'in Aydın Gezisi

Fethi Bey'in Aydın seyahati 10 Eylül Çarşamba günü kararlaştırılmasına rağmen ansızın bir önceye alınarak 9 Eylül Salı günü gerçekleşmiştir. Hizmet gazetesinin geniş bir biçimde değerlendirdiği seyahat ve Fethi Bey'in Aydın'a gelişi, karşılanışı şöyle aktarılmıştır: "...Lider bütün istasyonlarda beklenildi ve halk tarafından hararetle alkışlandı. Bilhassa Selçuk'ta kuvvetli tezahürat yapılmıştır. İstasyonlarda köylü kadınların çokluğu dikkat çekmekteydi. Halk Fethi Bey'in ayağına kapanmış ve muhabbetini göstermiştir..."⁴⁵ Fethi Bey'e istasyonlarda halkın en çok sorduğu soru "buhrandan ne zaman kurtulacağız" idi. Fethi Bey ise kendini karşılayan ahaliye Yeni fırkanın programını izah ettikten sonra kendisiyle ve partisiyle ilgili yapılan eleştirilere yanıt vererek; "... Bazı mevki ve menfaatleri haleldar olanlar güya benim bütün vergileri kaldıracam ve Arap harflerini, fesleri iade edeceğim yolunda bana isnat ve iftiralarda bulunuyorlar. Bunlara inanmayınız (Halk asla inanmadık ve inanmıyoruz diye bağırıyor). Biz köylünün sırtından tufeyli geçinenleri ortadan kaldıracak, iktisadiyatımızı ezen bazı manasızlıkları yok edeceğiz (Yaşa sadaları)." Tren Selçuk İstasyonundan alkışlar arasında ayrılmıştır. Selçuk ve Reşadiye (Ortaklar) İstasyonlarında halkın izdihamı nedeniyle durmak zorunda kalan Fethi Bey'i taşıyan treni buralarda Kuşadası'ndan, Söke'den davul ve zurnalarla coşkulu binlerce erkek ve kadın karşılamış, Fethi Bey ve refakatindekilere ayran ve kuru meyveler ikram edilmiştir.

Reşadiye İstasyonu'nda Söke'den gelen heyetin umumi isteği üzerine kısa bir konuşma yapan Fethi Bey buradaki konuşmasında; "... Bugün

⁴¹ *Hizmet* 17 Eylül 1930.

⁴² *Hizmet* 22 Eylül 1930.

⁴³ 18 Eylül 1930 tarihinde Kuyucak Gençlerbirliği üyeleri hepsi birden SCF'na kaydolmuştur.

Hizmet 21 Eylül 1930.

⁴⁴ *Hizmet* 21 Eylül 1930.

⁴⁵ *Hizmet* 10 Eylül 1930.

fırkamız size ne vaat ediyor. Hayat vaat ediyor. Siyasette hürriyet, ticarete hürriyet vaat ediyor. İnhisarlar serdettiğimiz prensiplerin başında gelir...” (Kahrolsun inhisarlar sesleri) Fethi Bey konuşmasının devamında inhisarlardan uzun uzadıya bahsetmiş, ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine temas ettikten sonra halk tarafından sürekli alkışlanmıştır. Fethi Bey programını eleştirenlere de yanıt vermiş ve “...saydığım şeyler uygun bir program olamazmış, muarızlarıma şunu söyleyeyim ki bütün bu söylediklerimin yapılabilmesi mümkün olan şeylerdir. Bunları yapabilirsem kendimi bahtiyar addederim (Yapacaksın varol, biz arkadayız sesleri) mücadele yolumuz inhisar mücadelesidir. Cumhuriyet prensipleridir. Hakkımda gösterdiğiniz muhabbete teşekkür ederim. Fikir sahasında şahsiyetten uzak kalmanızı rica ederim” demiştir.

Fethi Bey’in konuşması tamamlandıktan sonra kalabalıktan bir genç “Şu gördüğünüz iktisadi buhranın muzdaripleri hep sizinle beraberdir. Programımızın hepsini tetkik ettik; size sadığız, muvaffak olmanız için kendimizi ortaya attık. Hürriyet havasını ufkumuzda estirirseniz yalnız bu kafidir” dedi. Söke kafilesinden Eczacı Halil Bey de Fethi Bey’e hitaben Sökeliler adına Halk Fırkası’ndan çekilen telgrafın doğru olmadığı, bu telgrafın Söke’de Halk Fırkası’na mensup birkaç muhtarın eseri olduğu söylenmiş, ardından Fethi Bey Söke’ye davet edilmiştir.⁴⁶

Fethi Bey’i taşıyan tren Germencik İstasyonu’nda da durdurulmuş ve burada Tahir Bey bir konuşma yaparak, halkın sorunları ve sıkıntıları hakkında Fethi Bey’e bilgiler vermiş, bu sorunların çözümünü yeni partiden bekleediklerini belirtmiştir. Erbeyli ve Karapınar da da diğer istasyonlarda görüldüğü gibi coşkulu kalabalıklar göze çarpmıştır. Fethi Bey ile Serbest Fırka erkanını taşıyan tren Karapınar İstasyonu’nda bir kez daha durdurulmuştur. Burada birçok konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalar içerisinde en çok dikkati çeken ise genç bir Karapınarlının yaptığıydı. Bu genç çok müessir sözlerle Fethi Bey’e hitaben”... ayakları çıplak, karınları aç sefalet içinde yaşayan köylü, bu vaziyette kaldıkça bina-yı devlet payidar olamaz. İstihsalimiz sizin programınızdadır. İktidar mevkiine geldiğiniz gün köylünün bu vaziyetini gözünüzün önüne getiriniz ve vaatlerinizi unutmayınız” demiş; Köylünün sorunlarını Fethi Beyin bilgilerine sunmuştur. Fethi Bey’e Karapınar’da Serbest Fırka sempatanları tarafından bir buket çiçek takdim edilmiş, burada da halk tarafından tezahüratta bulunulmuştur.

Fethi Bey Aydın’da

Fethi Bey’i Aydın İstasyonu’nda bir bando muzika takımı ile davul ve zurna eşliğinde büyük bir halk topluluğu karşılamıştır. İstasyondan Aydın

⁴⁶ Hizmet 10 Eylül 1930.

Palas Oteline geçen Fethi Bey ve Serbest Fırka erkânı burada birer kahve içerek Aydın'da ki heyetlerle kısa bir sohbet etmişlerdir. Hizmet gazetesi muhabininin anlatımına göre “Bu esnada gözyaşı akıtanlar az değildi. Aydın baştan başa bayraklarla donatılmıştır. Sükunet, nizam ve asayiş mükemmeldir. İzmir'deki gibi zabıta müdahalesi olmamıştır. CHF mutemedi de orada bulunuyordu. Seyahati baştan sona takip etti.”

Serbest Fırka taraftarı gazetelerin belirttiğine göre Fethi Bey konuşmasını 25 bin kişilik bir kalabalık huzurunda gerçekleştirmiştir.⁴⁷ Fethi Beyin Aydın nutku ise özgürlükler, ülkeni ekonomik durumu ve yine inhisarlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha önce bir yerde yayımlanmadığı için Fethi Bey'in Aydın nutkunu aynen veriyoruz.

“Muhterem Aydınlılar

Bu candan yürekte gelen muhabbetinize nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Bu samimi tezahüratın karşısında hissettiğim heyecanı tarif edemem. Bu muhabbetiniz, yürekte tezahüratını teşkil ettiğim SCF'na derin bir itimat irae eder. Fırkamız sizin gibi çalışkan, zeki, namuslu vatandaşların muzaheretine nal oldukça mühim hizmetler ifa edeceğimize mütmeimim. Görüyorum ki teşkil ettiğim SCF bütün milletin derinden hissettiği bir ihtiyacın meyvesidir. Mefkuremiz milletin ifa ettiği mefkureye mutabıktır. Bundan naşı hissettiğim kuvveti ve itimadı tarif edemeyeceğim. Fırkamız nedir? Ve size ne vaat ediyor? Bunu birkaç kelime ile hulasa edeyim.

Fırkamız serbest münakaşa ülküsüne müstenit, Cumhuriyetin temellerini sağlamlaştırmağa malik, mesaisinde muvaffakiyetle koşacaktır. Kalam hürriyeti, matbuat hürriyeti, düşünce hürriyeti fırkamız esasıdır.

Arkadaşlar

Hür Türk evladı bu mefkureden istifade edecektir. İktisadi buhrana çareler arayacağız. İktisadi buhran umum dünyaya şamildir. Bundan bize muzdaripiz. Fakat bize mahsus bir buhran vardır ki; Bence onun izalesi mümkündür. Serbest münakaşa isteyen fırkamız ticarete de serbestiyet arzu eder. Bu serbestiyete muhalif olan ve köylüyü, çiftçiyi tazyik eden inhisarların aleyhindedir (Fethi Bey'in bu sözlerinin ardından Hizmet gazetesi muhabininin ifadesiyle tam 10 dakika alkışlanmıştır).

Bu inhisarlardan doğrudan doğruya değil, mahsulatımız sebebiyle alakadar olduğumuz liman inhisarı vardır (Kahrolsun sesleri). Liman işlerini

⁴⁷ Hizmet 10 Eylül 1930, Son Posta 10 Eylül 193, Yeni Asır 10 Eylül 1930. Toplantının yapıldığı alan 3-5 bin kişinin ancak alabileceği bir yerdir. Üstelik 1930 yılında Aydın'ın merkez kazası nüfusu 12 bin kişi civarındadır. Serbest Fırka taraftarı basın, mitingi izleyenlerin sayısını epey abartmıştır. Anadolu 16 Eylül 1930, Günver Güneş, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın, Tarih ve Toplum, sayı 239, c. 40, İstanbul 2003, s.53.

bir şirket inhisara almıştır. Bu şirket hizmet yapıyor, devlet hazinesinden aldığı paraların bir cüz'ünü olsun iade etmiyor. Halkın say mahsulü olan paralar şahsi menfaatler uğrunda sarf edilmektedir.

Arkadaşlar

Bu inhisar ticarete sekte veren bir inhisardır. İlgası lazımdır. Müskirat inhisarına gelelim. Dünya'da misali olmayan mahsullerimiz vardır. Üzüm ve incir mahsulü gibi devlet varidatını azaltmak, aklımızdan geçmez. Köylüyü, çiftçiyi, halkı tazyik etmeyecek, bandrol usulünü kabul etmek mümkündür. Hayat pahalılığını vücuda getiren şeker ve petrol inhisarı yekunun tahfifine taraftarız. Çiftçiyi tazyik altında bırakan bir şeyde ağır şartlarda para tedarik edilmesidir. Ziraat Bankası vazifesini tamamıyla yapamayınca %20-40-50 hatta 100 faizle para bulan çiftçi nasıl belini doğrultabilir? Ve nasıl evlâdının maişetini temin eder. Ziraat Bankasının yalnız çiftçiye tahsisi lazımdır. İşte programımızın en ziyade sizi alakadar eden noktalarını izah ettim. Bana "programımız bu mudur? Bunu herkes hissediyor ve söylüyordu. Diyorlar, başka bir program göstermemi istiyorlar. Düşünmek başka, tatbik sahasına getirmek büsbütün başkadır efendiler (alkışlar). Bu program tatbiki için Cumhuriyetin siyasi haklarından tamamen istifade edeceğiz. Mücadelemiz fikir mücadelesi, mefkure mücadelesi olacaktır. Şahsiyatla uğraşmak bizden daima uzak bulunacaktır. Bu sayede memleketin umumi menfaatlerini temin mümkündür kanaatindeyim. Sizden şahsiyetten kaçmanızı ve kanatlarınız muhalifte olsa birbirinizi sevmenizi rica ederim".⁴⁸

Nutku sık sık alkışlar ve tezahüratla kesilen Fethi Bey konuşmasını tamamladıktan sonra Aydınlılara teşekkür etti. Halk yaşa diye bağışırken, aynı zamanda alkışlıyordu. Fethi Bey'in konuşmasının ardından Etem Vassaf ve Necati Beyler Aydın Palas Oteli'nin balkonundan Aydınlılara kısa birer konuşma yaptılar. Geceyi Aydın'da geçiren Fethi Bey ve refakatindekilere akşam bir ziyafet verilmiştir.

9 Eylül Salı akşamı Otel Aydın Palas'ta Fethi Bey'i görmek için Karapınar, Sultanhisar, Köşk, Çine, Söke, Nazilli ve civarındaki köylerden heyetler gelmiş, Fethi Bey ile konuşmuşlar, sıkıntılarını ve sorunlarını anlatmışlardır. CHF Aydın Mutemedi İmamköylü Emin Efendi'nin köyünden de bir heyetin bu görüşmelerde yer aldığı dönemin gazeteleri tarafından ifade edilmiştir.⁴⁹

Fethi Bey ve refakatindeki fırka heyetinin bir günlük Aydın seyahatlerinin ardından 10 Eylül Çarşamba günü saat 10.30'da motokar ile Aydın'dan ayrılmışlardır. Motokarın Aydın'dan ayrılmasından evvel Aydınlı gençler ve münevveran SCF İdare Heyeti Fethi Bey ve refakatindeki zevatla

⁴⁸ Hizmet 10 Eylül 1930.

⁴⁹ Hizmet 10 Eylül 1930, Yeni Asır 10 Eylül 1930.

birlikte resim çekilmek ricasında bulunmuşlar. Bu ricaları kabul edilmiş, resim çekildikten sonra halk ve yeni fırka sempatisini gençler sloganlar atarak Fethi Bey'i Aydın İstasyonu'ndan uğurlamışlardır. Hizmet ve Son Posta gazetelerine göre Fethi Bey'in uğurlanışı da Aydın da karşılanışı gibi muazzam olmuştur.⁵⁰

Fethi Bey'i taşıyan otokar, büyük bir kalabalığın toplandığı Germencik İstasyonu'nda durduruldu. Germencik halkı Fethi Bey'e kırmızı-beyaz kurdelelerle süslenmiş ve üzerinde birbirini samimiyetle sıkan iki el bulunan bir kart olan, zarif büyük bir kutu incir hediye etmişlerdir. Erbeyli İstasyonunda da kendisini bekleyen halka iltifat eden Fethi Bey, burada istek üzerine motokardan inerek İncir Kooperatifi'nin depolarını gezmiştir. Benzer bir tablo Reşadiye (Ortaklar) İstasyonu'nda da yaşanmış, Söke ve Kuşadası'ndan gelen heyetlerin tezahüratı altında Fethi Bey ve arkadaşları yemeğe davet edilmiştir. Reşadiye'de de yemek yiyen Fethi Bey saat 13.00'e doğru İncir Kooperatifi'nin fümikasyon tesislerini gezmiş daha sonra da Reşadiye'den 2000'e yakın kadın erkek topluluğun gösterileri arasında İzmir'e doğru yola çıkmıştır.⁵¹

Fethi Bey'in Seyahati Sonrası Aydın'da Siyasi Gelişmeler

Fethi Bey'in Aydın'a geldiği gün Serbest Fırka içinde önemli gelişmeler yaşandı. Serbest Fırka Genel Kurul Üyesi olan Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey İzmir olaylarını gerekçe göstererek bu görevinden istifa etmiştir.⁵²

Fethi Bey'in Aydın'ı ziyareti sonrasında varlığı hissedilir hale gelmiş olan SCF kentte ciddi bir biçimde güçlenmiştir. Bu durumdan tedirgin olan CHF'da Aydın'da ki etkinliğini arttırmak için bir alternatif miting düzenlemeye karar verdi. Mitingi canlı hale getirmek amacıyla da Denizli'den Halk Fırkası Müfettişi Zühtü Bey ve Anadolu Gazetesi Sahibi Haydar Rüştü Beyler İzmir'den, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey de Söke üzerinden Aydın'a geldiler. Denizli ve Muğla Vilayetleri Halk Fırkası erkânı da Aydın'da ki partililerine destek olmak için mitinge katıldılar. Miting düzenlenmesindeki temel amaç Fethi Bey'in Aydın'ı ziyareti sırasında halk üzerinde yarattığı olumlu izlenimleri silmek ve CHF'na halk desteğini yeniden sağlamaktı. Miting 15 Eylül'de Aydın'da büyük pazarın kurulduğu güne denk getirildi. CHF Aydın İl Teşkilâtının bütün gayretlerine rağmen mitinge halkın katılımı az sayıda olmuş, bu nedenle miting ertelenmiştir.

⁵⁰ Hizmet 11 Eylül 1930, Son Posta 11 Eylül 1930.

⁵¹ Söke ve Kuşadası'ndan gelen bir başka kalabalık heyet Fethi Bey'i Selçuk'ta karşılaşmıştır. 3000'e yakın kişinin karşıladığı toplulukta kadınların fazla oluşu dikkat çekiyordu. Fethi Bey burada yaptığı konuşmada fes, Arap harfleri, vergilerin lağvedilmesi gibi dedikodulardan rahatsızlığımı dile getirmiştir. Hizmet 11 Eylül 1930.

⁵² Anadolu 9 Eylül 1930.

Başta Mahmut Esat Bey olmak üzere CHF erkânı Aydın halkının umursamazlığına kırılmışlar, şehirden hayal kırıklığı içinde ayrılmışlardır.⁵³ Bu olayların basına yansımış biçimi de çok farklı olmuştur. Serbest Fırka'nın Aydın'da ki faaliyetlerini yakından takip eden İzmir basını birbirini inkâr ve tekzip eden yoğun bir haber akışı içine girmiştir. En büyük kavga ise CHF'lı Anadolu ve SCF'lı Hizmet gazeteleri arasında olmuştur.⁵⁴

Fethi Bey'in Aydın seyahati, Batı Anadolu'da yaptığı diğer ziyaretler arasında olaysız geçen tek ziyaret olmuştur.⁵⁵ Oysa Aydın'da belediye seçimleri Fethi Bey'in seyahati kadar sakin geçmemiştir.

Aydın'da 1930 Yılı Belediye Seçimleri

SCF ile CHF arasındaki tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar sürerken, Fethi Bey'in İzmir'den başlayan yurt gezisinden sonra yeni parti belediye seçimlerine katılmıştır. Bu dönemde yapılan belediye seçimlerinde izlenen yöntem gereğince, ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve önce bir yerde seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o sandığın, o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılıyordu. Oy verme yöntemi böyle olan bu seçimlere daha henüz birçok yerde örgütlenmemiş olan SCF'nin girmiş olmasının yerinde bir davranış olup olmadığı tartışılacak bir konu olmuştur.⁵⁶ Bu tartışmalara rağmen SCF kendisi için "sonun başlangıcı" olacak bu seçimlere katılacak ve seçimler Türkiye'nin siyasal gelişmelerinde acı izler bırakacaktır.

1930 Belediye seçimleri olaylarla dolu bir seçim olmuştur. Bu olaylar CHF ile SCF arasındaki ilişkileri onarılamayacak ölçüde bozmuştur. SCF'na ve onu destekleyen gazetelere göre olayları CHF yetkilileri, yerel yöneticiler ve kolluk güçleri çıkarmışlardır ve seçimler ağır bir baskı ve yolsuzluklar altında yapılmıştır. CHF'sı yöneticilerine göre de halkı kıskırtan SCF üyeleri çıkan olayların sorumlusuydular.

SCF seçimler başlamadan CHF'nın seçimlerde dürüst davranmayacağından kuşku duyuyordu. Nitekim seçimler başlar başlamaz ilk itirazlar tepkilerde gelmeye başladı. İzmir'de defterlerde isimlerin olmadığı yönündeki itirazlar sürerken daha önce başlayan Aydın seçimlerinden şu acı yakınmalar geliyordu. "... İzmir'de bulunan mülkiye müfettişleri bu çirkinlikleri görmek için Aydın'a gelmelidirler. Halk yeis içindedir. Şikayet ve müracaat makamı neresidir".⁵⁷

⁵³ *Hizmet* 15 Eylül 1930, *Hizmet* 17 Eylül 1930, *Son Posta* 16 Eylül 1930, *Yeni Asır* 17 Eylül 1930.

⁵⁴ *Anadolu* 10 Eylül 1930, *Hizmet* 10 Eylül 1930.

⁵⁵ Taner Beyazıt, *İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)*, İzmir 1992, s. 61.

⁵⁶ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız....*, s.187.

⁵⁷ *Yeni Asır* 22 Eylül 1930.

Aydın'da belediye seçimleri Eylül ayının üçüncü haftası başlamıştır. Seçimler öncesi CHF ile SCF arasındaki tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar devam ederken, belediye seçimleri gelip çatmıştı. Kuruluşla birlikte SCF'nin belediye seçimlerine katılıp katılmayacağı konusu kamuoyu tarafından merak edilmiştir. Daha kendi kuruluşunu tamamlamadan, basında Fethi Bey'in "Yeni Fırka belediye intihabına iştirak etmek üzere hazırlanacaktır" demeci yayınlanıyordu. SCF'nin Ege'de gördüğü ilgiye paralel olarak belediye seçimlerine katılacağı haberleri üzerine de Aydın'dan şu ilginç mesaj veriliyordu: "... Ancak bu tasavvurum İstanbul, Ankara ve İzmir'e inhisar ettirilmeyerek Aydın ve mümasil vilayetlere de teşmil ettirilmesi ve şu suretle bu nimetten her tarafın nasibedar olması icap eder..."⁵⁸ Görüldüğü gibi Batı Anadolu'da seçim bir nimet olarak değerlendiriliyor ve 15-20 gün içinde SCF kaza ve nahiye ocakları teşkilâtlarını tamamlıyorlardı.

Aydın'da belediye seçimlerinin başlamasıyla birlikte CHF ile SCF arasındaki siyasi rekabette iyice kızışmıştır. Seçimin daha ilk günlerinde karşılıklı suçlamalar birbirini izler. Nitekim "Belediye kanununun 32. maddesi gereğince intihabat encümenince belirlenecek azaların gizli oy ile seçilmesi gerekirken, bu maddeye aykırı davranıldığı gerekçesiyle SCF Aydın Merkez Ocağı vilayete şikayette bulunmuştur."⁵⁹ Propaganda silahlarını iyi kullanan CHF ise partiye destek sağlamak amacıyla bir beyanname hazırlayıp halka dağıtmıştır. Seçimlerin yapıldığı tarihlerde Aydın Belediye Reisi olan CHF'lı Ahmet Emin Bey'in tüm belediye memurlarını, belediye çavuşlarını seçim işlerinde kullandığı iddiası ise muhalif basının sıkça dile getirdiği şikayetler arasında yer alıyordu. Belediye Reisi'nin yanına kentin valisi ve polis komiserini alarak seçim mntıkalarını teftiş etmesi de halk üzerinde baskı kurulmak istendiği şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁰ SCF yanlısı Hizmet, Yeni Asır, Son Posta gazeteleri Aydın belediye seçimleri sırasında, Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey'i hedef olarak seçmişler, kendisini sert ve tehditkâr bir üslupla eleştirmişlerdir.⁶¹

Aydın belediye seçimleri İzmir basını tarafından ilgiyle izlenmiştir. Bu nedenle taraflı yayınları yüzünden CHF yanlısı Anadolu gazetesi ile SCF yanlısı Hizmet gazeteleri sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Bu gazeteler çoğu zaman habercilikten çok parti propagandası yaparken, haber ve yorumlarında ciddi yanıtlara da kapılmışlardır. Bunlardan birinde Hizmet gazetesinin Çakmarlı Emin Bey ile dönemin Belediye Başkanı Ahmet Emin

⁵⁸ *Yeni Asır* 19 Ağustos 1930.

⁵⁹ SCF Vilâyete sunduğu şikayet dilekçesinde hangi usulsüzlük ve yolsuzlukların yapıldığı konusunda ciddi bir kanıt sunamamıştır. *Anadolu* 19 Eylül 1930.

⁶⁰ "Aydın'da İntihap", *Hizmet* 18 Eylül 1930.

⁶¹ *Hizmet* 21 Eylül 1930, *Yeni Asır* 20 Eylül 1930, *Son Posta* 21 Eylül 1930.

(Arkayın) Bey'i karıştırması Aydın'da alay konusu olmuştur.⁶² Muhalif basının eleştiri oklarından nasibini alanlardan biri de Aydın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Dr. Hasan Bey idi. Hizmet gazetesinin iddiasına göre seçimler sırasında Halk Fırkasının rey sandığı başına mobile'sini ve daktilosunu göndermek suretiyle bir hayır kurumu olan Kızılay'ı siyasete karıştırmıştır.⁶³ Aydın'da 1930 Belediye seçimleri mevcut Belediye Başkanı Ahmet Emin (Arkayın) üzerinde yoğunlaşan tartışmalar ve polemiklerle iyice gerginleşmiştir. Hizmet gazetesi, SCF taraftarı olarak Belediye başkanını her fırsatta eleştiri yağmuruna tutup, çeşitli iftiralara muhatap kılarken, Anadolu gazetesi de Ahmet Emin Bey'in Kurtuluş Savaşı'ndan 1930 yılına kadar geçen sürede Aydın'a yaptığı hizmetler üzerinde duruyor, Ahmet Emin Bey'in kendini savunduğu mektuplarına yer veriyordu.⁶⁴

Hizmet gazetesi seçimler sırasında bahçelerden gelen halkın sandık başlarında bulunan encümen azalarının baskılarıyla karşılaştığını, Aydın Valisi'ni de oy verme işlemlerinde yaşanan suiistimalleri görmezden gelmekle suçlamış ve Dahiliye Vekaleti'ne şikayet etmiştir.⁶⁵

Aydın ve çevresindeki siyasi gelişmelerden de söz eden İzmir basını içinde özellikle Hizmet gazetesi 24 Eylül tarihi itibarıyla Nazilli'de ki seçimlerde SCF'nın 150 oy aldığı, Halk Fırkası'nın 1 oy bile alamaması nedeniyle seçimlerin durdurulduğunu belirtirken, Halk Fırkası'nın taraftar bulamadığını bu nedenle belediye seçimlerine aday gösteremediğini kaydetmiştir.⁶⁶ Bütün bunlar olup biterken, Serbest Cumhuriyet Fırkası kanunsuz usulsüz hareketlerinden dolayı intihabat encümenini noter vasıtasıyla protesto etmiş, protestonun bir suretini de vilâyete teslim etmiştir. Seçim, soruşturmalar sona erinceye kadar Aydın'da durdurulmuştur. Seçimin durdurulduğu 25 Eylül sabahı vilâyetten halka duyurulmuştur. Seçimde ortaya çıkan şikayetlerin araştırılması için memur edilen Emniyet-i Umumiye Müfettişlerinden Feysi Bey de 25 Eylül'de Aydın'a gelmiştir. Bu

⁶² Hizmet 21 Eylül 1930, Eminlerin karıştırıldığı şeklindeki düzeltme için bkz. *Anadolu* 22 Eylül 1930, *Anadolu* 30 Eylül 1930.

⁶³ *Hizmet* 3 Teşrin-i Evvel 1930

⁶⁴ Ahmet Emin Bey'i hedef alan eleştiriler için bkz. *Hizmet* 26 Eylül 1930, Ahmet Emin Bey'i himaye eden, öven yazılar için bkz. *Anadolu* 26 Eylül 1930. Son Posta ve Hizmet gazetelerine göre Ahmet Emin Bey parti'de ki gücünden ve belediye başkanlığından yararlanarak Selanik, Girit ve Manastır göçmenleri ile İstanbul'dan gelenleri oylarını Halk Fırkası aleyhine vermekle suçlayıp, kentte yaşama şansları olmadığı tehdidini savurduğunu iddia etmiştir. Bilgin Çelik, a.g.m., s.13-23, Cem Emrence, "Muhalif Basına Göre 1930 Belediye Seçimleri ve Baskı Politikası", *Tarih Toplum*, sayı: 210, Haziran 2001, s.44.

⁶⁵ *Hizmet* 22 Eylül 1930

⁶⁶ *Hizmet* 25 Eylül 1930. Söke'de ise ancak oylarını hükümet partisine verirlerse toprak alma şansına kavuşabilecek iki yüz göçmen, baskı gördüklerini belirterek Söke Kaymakamını Valiye şikayet etmişlerdir. *Hizmet* 26 Eylül 1930, Cem Emrence, *Muhalif Basına Göre...*, s.44.

arada Hizmet gazetesinde seçimlerin durdurulmasına neden olan usulsüzlüklere ilişkin mektuplar yayınlanmaya başlar. Asaf Kenan (Gökbel) imzasıyla yayınlanan bir mektupta şu iddialar ileri sürülmekteydi.

1. Bazı muhtarlar hakkı intihabı olan bazı kadınlara numara vermekten istinkaf ediyorlar ve bunlara karşı azamî müşkülât ve ta'sibet gösteriyorlarmış. Muhtarlardan numara pusulası alamayan hemşireler reylerini istimalden mahrum ediliyorlarmış.

2. Bazı muhtarlarda kadınlardan bazılarının reylerini muhtarın mensup olduğu fırkaya vermezse şöyle yapacaklarını, böyle yapacaklarını söylüyorlarmış ve bu tehditler pervasızca yapılıyormuş.

3. İntihabın devam ettiği müddetçe rey hakkına malik olan vatandaşların defterleri sandığın bulunduğu salonda asılı kalması 30. madde ahkâmında bulunmasına rağmen bu maddeye de hiç riayet edilmiyormuş.

4. Reyini kullanacak her vatandaş hüviyetini nüfus tezkeresiyle ispata kanunen mecbur iken müsamaha edilmiş ve bu yüzden reyler başkaları tarafından istimal olunmuş. Bilhassa kadınlarda bu halin kesretle vaki olduğu müşahede ve tespit edilmiş.

5. Mesudiye Mahallesinde 900 rey sahibi varmış, şimdiye kadar sandığa ancak 250 küsur rey atılmış ve şimdi de sandık oradan kaldırılarak merkeze yani belediyeye getirilmiş. Muhtarların intihap işlerinde oynadıkları ve oynamak istedikleri rol mühimdir. En ziyade şikâyetin üzerlerinde temerrüz ettiği muhtarlar Mesudiye ve Paşa Mahalleleri muhtarları Bamyacı Hafız ve Hafız Kadir Efendilermiş. İşittiğimize nazaran bu adamlar uhdelerindeki ruhani sıfattan da istifadeye çalışarak bu vadede çalışıyorlar.⁶⁷

Aydın'da yolsuzluk, usulsüzlük tartışmaları arasında seçimler durdurulmuşken, Halk Fırkası'ndan on kişinin partiden ve adaylıktan istifa haberi Aydın'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu arada intihap encümenliklerinden de istifalar oldu. Yerlerine başkaları geçti, fakat söz konusu çalkantılar Halk Fırkası'nda büyük sarsıntı yarattı.⁶⁸

Anadolu gazetesi Serbest Fırkalıları CHF'na oy vermek isteyen halkı engellediğinden şikâyet ediyordu. Gazete Aydın seçimleriyle ilgili haberlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkalıların Aydın seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı iddialarına karşılık, halkın CHF'na oy vermesi nedeniyle çirkin propagandalara başvurduğu belirtiyordu. SCF'nın 1930 Belediye seçimlerinin durdurulmasına neden olan ve CHF'luların şikâyetlerini içeren mektupları şu başlıklardan oluşuyordu:

⁶⁷ "Aydın'da İntihabat", *Hizmet* 25 Eylül 1930.

⁶⁸ *Cumhuriyet* 25 Eylül 1930.

1. Belediye seçimlerini kazanırsak şekerin okkasını on beş kuruşa vereceğiz, gazın okkasını on kuruşa indireceğiz, intihap sandıklarının başında yazıcıları (burada şekerin okkası 15, karşı tarafta 60, gazın okkası 10, karşı tarafta 40 diye bağırımları)

2. Serbest Fırka Ocak Heyeti azasından Dr. Nafiz Bey'in komşularından ihtiyar bir kadını Serbest Fırka lehine reyini istimal etmediği takdirde mahalleden kovulacağı ve evini ateşleyeceği şeklinde tehdit etmesi

3. Kemer Mahallesinden Terzi İsmail Hakkı Efendi'nin sarhoş olduğu halde halkı reylerini Serbest Fırka'ya vermedikleri takdirde kendilerini döveceği, öldüreceğini ve evlerini ateşe vereceğini söyleyerek tehdit ve tedhiş ettikten sonra birer birer evlere giderek kollarından tutup getirmek suretiyle vatandaşların hürriyetine tecavüz edildiği

4. Kemer Mahallesinden reyini Halk Fırkası lehine istimal eden Sirkecioğlu Ali Ağa ismindeki ihtiyarın öldüresiye dövülmesi

5. Orta Mahalleden birine oyunu Halk Fırkası'na verdiği için hakaret edilmesi ve bu kişinin sağlık sorunları olmasından dolayı fenalaşması

6. Halk Fırkası'na reylerin verilmesi halinde Aydın yöresinin İtalyanlara verileceği söylentisinin çıkarılması

7. Anadolu gazetesinin Aydın'da satışının engellenmeye çalışılması

8. Belediye'de ki işlerini kaybetmiş olanlara iş vaat edilmesi, çalışmakta olanlara işten çıkarılma tehdidi yapılması

9. Meşrutiyet Mahallesinde bir SCF'lının bir vatandaşın elinden oy pusulasını alıp, kendi yazıcılarına yazdırması ve bunu sık sık gerçekleştirmesi

10. SCF'ye oy vermek isteyen bir kişinin isimlerinin yazılması istediği kişilerin değil, yazıcıların kendi bildikleri isimleri yazması ve vatandaşın şikayeti üzerine zabıt tutulması

11. Başkasının yerine SCF'ye oy vermeye çalışırken bir vatandaşın yakalanması ve zabıt tutulması

12. Halk Fırkası'nın seçimleri kaybetme endişesi ile SCF'ye seçim öncesinde ortak bir listeye katılmayı teklif ettiği söylentilerinin SCF'lilar tarafından halk arasında yayıldığı

13. Serbest Fırka tarafından namzet gösterilen Faizci Mevlüt'ün mektep talebesi olan iki oğlunu fırka işlerinde ve intihap sandıklarının başında çalıştırması

14. İsmet Paşa'nın istifa edeceği söylentilerinin yayılarak propaganda yapılması⁶⁹

Aydın'da Belediye seçimleriyle ilgili karşılıklı suçlama ve iftiralar had safhaya ulaşmışken, tahkikatta olanca hızıyla devam ediyordu. Tahkikat sırasında çoğu SCF taraftarı şahitler Ahmet Emin Bey'i itham eden ifadeler kullanırlarken, Ahmet Emin Bey de belediye'yi ve kendini savunmak için 25 Eylül tarihinde Anadolu gazetesine bir mektup göndermiştir.⁷⁰ Bu arada bir haftalık soruşturmadan sonra Aydın'da belediye seçimleri gerekli düzenin ve güvenliğin sağlanmasının ardından 2 Ekim günü yeniden başlamıştır. Mesai saatlerinde seçim sandıklarının kapalı tutulması yeniden siyasi gerilimi tırmandırmasına, okuma yazma bilmeyen vatandaşların türlü eziyetlerle oy verecekleri 44 ismi ezber yazmaya zorlamalarına, seçmenlerden bir kısmının oylarını kullanmadan ve daha seçimler sona ermeden sandıklar belediye merkezine kaldırılmış olmasına rağmen, Aydın halkı oylarına sahip çıkmak adına sandık önlerinde adeta nöbet tutmuşlardır.⁷¹

Bir haftalık aradan sonra tekrar başlayan Aydın Belediye seçimlerini yakından izleyen Cumhuriyet gazetesi Aydın seçimleriyle ilgili izlenimlerini okurlarına şöyle aktarmaktadır:

"... Aydın belediye intihabı heyecanla devam ediyor. İşçi kadınlar umumiyetle Serbest Fırka'ya rey vermektedirler. Bunların gündelikleri verilerek intihap yerine getirildikleri şayidir. Serbest Fırka mensupları petrolü beş, şekeri on kuruşa indireceğiz diye propaganda yapmışlardır. Münevver tabaka hangi tarafa rey vereceklerinde mütereddittirler. Aydın'da intihabata yeniden başlamıştır. Aydın Mebusu Mithat (Aydın) Bey Aydın'a gitmiş ve Halk Fırkasında vuku bulan içtimaa iştirak etmiştir. Aydın'da yeni firkadan Dr. Etem Vassaf Bey mahalli Hilal-i Ahmer Reisi'nin eşyasını ve daktilosunu, bir memurunu Meşrutiyet Mahallesindeki Halk Fırkası'nın sandığı başına gönderdiğini bildirmekte ve keyfiyeti Hilal-i Ahmer Merkezi Umumisi nezdinde protesto etmektedir".⁷²

Seçimler sırasında yaşanan usulsüzlüklerle ilgili iki siyasi partinin iddialarının ardı arkası kesilmez. Halk Fırkalılar SCF'nin Aydın'da bulunan Meyan Fabrikası'nda ki memurlar aracılığıyla işçilere SCF'na oy vermeleri için baskı ve tehditlerde bulunduğu, SCF'na Ankara'da merkezden para gönderildiği, bu paranın oy karşılığı saf vatandaşlara dağıtıldığını iddia etmişlerdir.⁷³

⁶⁹ *Anadolu* 25 Eylül 1930.

⁷⁰ *Hizmet* 26 Eylül 1930, Ahmet Emin Bey'in mektubu için bkz: *Anadolu* 26 Eylül 1930.

⁷¹ *Hizmet* 3 Teşrin-i Evvel 1930.

⁷² *Cumhuriyet* 3 Ekim 1930.

⁷³ *Anadolu* 10 Teşrin-i Evvel 1930.

Aydın Şehri Ekim ayının ikinci haftası seçimlerin sonuçlanmasını beklerken, “kanuni nisap temin edilemediğinden” bir hafta daha seçimlerin uzatıldığını, Aydın merkezindeki seçim encümenince bir ilân yayınlanarak Cuma ve Pazar günleri seçimler tatil edildiği için bunları telâfi etmek amacıyla seçimlerin iki gün uzatıldığı, oy vermeyenlerin listeleri hazırlanarak bu vatandaşların da oy kullanmasının sağlandığı belirtilmiştir.⁷⁴ Seçimi kamuoyunun genel eğilimine göre Serbest Fırka kazanmak üzereyken oy verme işlemlerinin iki gün daha uzatılmış olması kafalarda bir sürü karışıklık yarattı. Özellikle seçimlerde çok iyi çalışmış olan Serbest Fırka taraftarları durumu protesto ederek, seçim kanununa aykırı davranıldığını iddia etmişlerdir.⁷⁵ Tansiyonun giderek arttığı seçimin son günlerinde seçim sandığının Aydın Mebusu Emin Fikri Bey’in etkisiyle belediye’den kaldırılarak Muhasebe-i Hususiye Binasına taşınması Serbest Fırka taraftarlarını çileden çıkarmış ve bir grup Serbest Fırka mensubu bu olayın etkisiyle Aydın Belediyesi’nin camlarını taşıyarak kırmışlardır. Bu gelişme üzerine olayla ilgileri bulunduğu gerekçesiyle Serbest Fırka Aydın İdare Heyeti üyeleri 16 Ekim gecesi tutuklanmışlardır. Tutuklanma olayı şehirdeki siyasi gerilimi iyice tırmandırmıştır.⁷⁶

Aydın’da belediye seçimleri büyük tartışmalar ve kavgalar arasında 17 Ekim Cuma günü bitmiş ve oy sayımına başlanmıştır. Fakat çok azı tasnif edilmiş olan oyların sayımı akşam olması nedeniyle bırakılmış ve oy sandıklarının belediyeden alınarak Muhasebe-i Hususiye binasına nakledilmesine seçim encümenince karar verilmiştir. Aydın Belediye Başkanı Ahmet Emin (Arkayın) Bey bu kararın gerekçesini kamuoyuna encümen azalarına, belediyeye yapılabilecek bir tecavüzü önlemek şeklinde açıklamışsa da; bazı üyeler bu açıklamadan tatmin olmamışlardır. Yapılan oylama sonucunda ise karar 13’e karşı 5 oyla kabul edilmiştir. Muhalif beş kişi sandıkların götürüleceği binanın kapı ve pencerelerine mühür vurulmasını teklif etmişlerse de zabıtaya güvensizlik duyulduğu izlenimi yaratılmaması için bu öneri reddedilmiştir.⁷⁷

19 Ekim tarihli gazeteler artık Aydın’da ki seçim sonuçlarını kendi duruşlarına göre açıklamaya başlamışlardır.⁷⁸ İlk sonuçlara göre Yeni Asır ve Hizmet gazeteleri ise Kuşadası’nda Serbest Fırka’nın kazandığını

⁷⁴ Bilgin Çelik, *a.g.m.*, s.19.

⁷⁵ *Hizmet* 16 Teşrin-i Evvel 1930.

⁷⁶ *Cumhuriyet* 18 Ekim 1930, *Hizmet* 18 Ekim 1930, *Son Posta* 18 Ekim 1930. Olay bir başka anlatıma göre şöyle gelişmişti: İntihap sandığı belediye de bulunurken, Serbest Fırkalılardan bir grup sandığın bulunduğu binayı sabaha kadar taşlamışlar ve oradan bir dakika bile ayrılmamışlar. Bunun üzerine seçim encümeni güvenlik gerekçesiyle seçim sandığını belediyeden alarak Muhasebe-i Hususiye binasına naklettirmiştir. *Anadolu* 20 Ekim 1930.

⁷⁷ *Hizmet* 21 Ekim 1930, Bilgin Çelik, *a.g.m.*, s.20.

⁷⁸ *Anadolu* gazetesi Aydın ve Germencik’te Belediye seçimini CHF’nin kahir bir ekseriyetle kazandığını duyurdu.

yazdılar.⁷⁹ 21 Ekim'de de Nazilli, Kuyucak, Karacasu, Söke'de CHF'nin seçimleri kazandığı Anadolu gazetesi tarafından kamuoyuna duyuruldu. Hizmet ve Yeni Asır bunun aksine tüm bu yerleşimlerde SCF'nin seçim galiba olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Ortada anlaşılmaz bir durum vardı. Seçimin bir galibi olması gerekirken, hem CHF hem de SCF tüm seçim bölgesinden zaferle çıktıklarını açıklıyorlardı. Halkın kafası iyice karışmıştı. 23 Ekim tarihli Anadolu gazetesi Söke'de ki kesin seçim sonucunu Halk Fırkası: 608, Serbest Fırka: 402 şeklinde okuyucularına duyurdu. Bu sonuca göre Eyüp Bey Söke'de Belediye Başkanı olmuştur.⁸¹ Aydın'da da oyların tamamının sayıldığı 113 farkla Halk Fırkası'nın Belediye seçimini kazandığı kamuoyuna açıklandı.⁸²

Resmi sonuçlar açıklanmamış olmasına rağmen Serbest Fırka mensupları Muhasebe-i Hususiye Dairesi'nde ki seçim sandıklarının kırılarak, buradaki Serbest Fırka'ya ait oy pusulalarının çalındığını, yerine CHF oylarının konulduğu ileri sürülerek seçimin iptali için harekete geçmişlerdir. Aydın seçimlerine ilişkin çelişkili açıklamalar ve tartışmalar Ekim ayının son haftasına kadar devam etti.⁸³

Aydın da ki belediye seçimleriyle ilgili resmi sonuçlar Ekim ayının 26'sında açıklandı. Yapılan açıklamaya göre seçimi CHF az bir farkla kazanmıştı. Ancak seçim tartışmaları hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyordu. Dahiliye Vekaleti CHF'nin Belediye Başkan adayı Ahmet Emin Bey'in adaylığını geri çevirirken, tartışmalar yeniden alevlendi.⁸⁴ Tam bu tarihlerde Aydın da ki belediye seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı ve fesat karıştırıldığı iddiasıyla 5 bin imzalı bir telgraf M. Kemal Paşa'ya gönderilmek üzere Aydın'dan Cumhurbaşkanlığı makamına iletilmiştir.⁸⁵

Halk Fırkası seçim şokunu üzerinden atamamış olacak ki kaybedilen yerleşimlerle ilgili mazeretler sıralanmaya başlamıştır. Halk Fırkası Aydın İl

⁷⁹ *Yeni Asır* 19 Teşrin-i Evvel 1930, *Hizmet* 19 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸⁰ *Anadolu* 21 Teşrin-i Evvel 1930, *Yeni Asır* 21 Teşrin-i Evvel 1930, *Hizmet* 21 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸¹ *Anadolu* 23 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸² *Anadolu* 22 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸³ 25 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesi Serbest Fırka'nın Aydın'da Umurlu, Yenipazar, Karapınar da seçimleri kazandığını belirtirken, Germencik'te ise SCF'nin seçimleri kazandığı halde, seçim sandıklarının kırılarak CHF oylarının sandıklara konulduğunu yazmıştır. *Cumhuriyet* 25 Teşrin-i Evvel 1930, Fethi Bey'in anılarında ise Bozdoğan, Çine, Germencik, Söke, Karapınar, Umurlu, Yenipazar ve Aydın'da Serbest Fırka'nın seçimleri kazandığı belirtiliyordu. Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.76.

⁸⁴ *Anadolu* 27 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸⁵ *Serbes Cumhuriyet*, 27 Teşrin-i Evvel 1930, *Hizmet* 27 Teşrin-i Evvel 1930, *Yeni Asır* 27 Teşrin-i Evvel 1930.

Yönetimi Karapınar da ki seçimleri SCF'nın kazanmış olmasının sebebi olarak Serbest Fırkacıların kapı kapı dolaşıp halkı tehdit etmesini göstermiştir.⁸⁶ SCF Karapınar Ocak Heyeti namına Ali Şevket imzasıyla Yeni Asır'a gönderilen bir mektupta ise Karapınar da seçimin SCF tarafından kazanıldığı ve tüm Karapınar halkının yeni partiyle beraber olduğu dile getirilmiştir.⁸⁷

CHF'sı yanlısı Anadolu gazetesi Nazilli'de Serbest Fırka'nın seçimleri kazanmasını da "sahte bir galibiyet" olarak değerlendirmiştir. Nazilli'den yazılan bir mektupta "bilhassa kadınlara vergi alınmayacağı söylenerek kandırıldıkları, SCF'lı 300 kişinin kanunları ve emniyeti hiçe sayarak bellerinde tabanca ve bıçakla dolaşıp, belediye dairesini abluka altına aldıkları, tehditle kahvehanelerin sabahlara kadar açık kalmasını sağladıkları belirtilmiştir. Seçimler bitince Nazilli Kaymakamlığına sonuçları bildirmek üzere SCF'ndan iki kişi gitmişler, sonucu kaymakama bildirmekle beraber, geceyi seçim sandıklarının başında geçirmek için izin almayı da başarmışlardır. SCF'lı bu iki üye üç gece boyunca sandık başında kalmışlar ve sandıktaki oy pusulalarıyla istedikleri gibi oynamışlardır. CHF bu durumu protesto ederek seçimlerin iptalini istemiştir. SCF'lular ise Nazilli'de kazandıkları seçim zaferini mevlit okutarak kutlamışlardır.⁸⁸ Bozdoğan'da seçim kazandığı ifade edilen SCF'nın da nedeni belirsiz bir şekilde 28 Ekim itibarıyla Ocak heyetini teşkil eden zevat fırkadan ve fırkanın ocak heyeti azalığından istifa ederek, CHF'na geçmişlerdir. Anadolu gazetesinin iddiasına Bozdoğan'da tek bir SCF'lı kalmamıştır. Bu münasebetle M. Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya bağlılık telgrafları çekmişlerdir.⁸⁹

29 Ekim'de Aydın'da CHF'nın yeni görev dağılımı yapılmış, Halk Fırkası Belediye Heyeti Başkanlığına Vilayet CHF Mutemedi Emin Ağazade Emin Bey'i ve encümen azalıklarına da eski belediye reisi Ahmet Emin (Arkayın) ve Uncu Raif Beyleri seçmiştir.⁹⁰ Seçim arifesinde Aydın'da

⁸⁶ *Anadolu* 28 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸⁷ *Yeni Asır* 22 Teşrin-i Evvel 1930.

⁸⁸ Nazilli Belediye üye seçimlerini kazanan SCF'ndan birçok kişinin okuma yazma bilmemesi yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Belediye'de yapılan ilk toplantıda SCF'lular aralarında kavga etmişler ve kavga sonucu üç gruba ayrılmışlardır. Bu olaylar üzerine SCF Nazilli Ocak Reisi Vehbi Bey Fırkadan istifa etmiştir. *Anadolu* 28 Teşrin-i Evvel 1930. Nazilli'de başkanlık kavgası uzun süre devam etmiştir. SCF azasının her biri belediye başkanı olmak istediğinden sorun bir türlü çözülememiştir. 18 Kasım'da reisliğe Eczacı Hüsnü Bey getirilmiş olmasına karşın onun da Eczacılık Kanununa göre durumu kanunlara aykırı bir durum arz etmiştir. Bu nedenle sorun Dahiliye Vekaletine bildirilmiştir. *Anadolu* 20 Teşrin-i Sani 1930.

⁸⁹ *Anadolu* 29 Teşrin-i Evvel 1930.

⁹⁰ İlkokul mezunu olan Hancı Emin Ağazade Emin Efendi'nin Belediye Başkanlığı'na getirilmesinin yankıları CHF'n da büyük oldu. Dış tabibi Şevki Niyazi Bey'in istifasıyla başlayan Halk Fırkasındaki kopmalar tüccardan Raif Beyle devam etmiştir. *Serbes*

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da ilginç sahneler yaşanmıştır. Tek partili dönemde Halk Fırkası'nın organizasyonu ile halkın tek ve bütünleşmiş görüntüsü seçimlerde yaşanan rekabetin etkisiyle 1930 yılı kutlamalarında yerini kırgınlıklara, nefrete, bölünmüşlüğe bıraktı. Serbest Fırka binasında ayrı, Halk Fırkası binalarında ayrı olarak gerçekleştirilen Cumhuriyet kutlamaları Türkiye gibi Aydın şehrinde de halkın çok partili hayata henüz alışamadığının mesajlarını vermiştir.⁹¹

Seçimler ile ilgili tartışmalar ise bitecek gibi görünmüyordu. Kasım ayı başlarında Aydın'da ki belediye seçimleri ile ilgili usulsüzlükler dile getirilerek 2 bin Aydınlinın imzasıyla yeni bir telgraf M. Kemal Paşa'ya ve Dahiliye Vekaletine gönderilmiştir. Aydın halkının bu isteği haklı bulunmuş. Dahiliye Vekaleti tarafından bir mülkiye müfettişi seçimlerdeki usulsüzlükleri incelemek üzere yeniden görevlendirilmiştir. Soruşturma için görevlendirilen Müfettiş Hakkı Sabri Bey Aydın'a Kasım ayının ilk haftası gelmiş ve ilk iş olarak eski belediye başkanı Ahmet Emin Bey'le görüşmüş, bu davranışı Serbest Fırkalılar tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Müfettişin Vali Konağı ve Halk Fırkası mensuplarıyla diyalogu ise müfettişten görüşme talebinde bulunan ve kabul edilmeyen Serbest Fırkalıları hayal kırıklığına uğramıştır.⁹²

Aydın'da seçim tartışmaları arasında Ankara'dan gelen bir haber özellikle Serbest Fırkalıları çok üzmüştür. Serbest Fırka'nın merkez yöneticileri partinin kuruluşundan yaklaşık üç ay sonra başta Aydın olmak üzere pek çok şehirde belediye seçimleri nedeniyle gerginleşen ortamda ortaya çıkan olumsuzlukları göz önünde bulundurarak partiyi kapatma kararı almışlardı.⁹³ Serbest Fırka'nın feshedilmesi Aydın'da partili taraftarlarınca teessürle karşılanmış, bu durumu içlerine sindiremediklerin düşüncelerini belirten telgraflarla gazetelere duyurmuşlardır.⁹⁴

CHF'nin Yeniden Yapılanması ve Yenilenen Seçimler

Politik, sosyal, ekonomik bunalımlarla geçen 1930 yılı bu bunalımların toplumda yarattığı derin huzursuzluklarla sona ererken, muhalefet etkinliğini toplumsal tabanda yitirmiş olmasına karşın basında etkisini devam ettiriyordu. Yeni fırkanın kapanmasından 5 ay sonra "Serbest Fırka Niçin Kapandı" isimli yazı dizisi İstanbul'daki Yarın gazetesinden iktibas edilerek İzmir'deki Serbest Fırka taraftarı gazetelerde de yayınlanmıştır.⁹⁵ Gazeteler

Cumhuriyet 3 Teşrin-i Sani 1930.

⁹¹ *Serbes Cumhuriyet* 31 Teşrin-i Evvel 1930.

⁹² *Serbes Cumhuriyet* 9 Teşrin-i Sani 1930.

⁹³ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi...*, s.77-91.

⁹⁴ *Serbes Cumhuriyet* 21 Teşrin-i Sani 1930.

⁹⁵ *Hizmet* 5 Nisan 1930.

sık sık “Yeni Fırka mı?”⁹⁶, “SCF ihya edilecek gibidir”⁹⁷, “SCF dirilecek mi?” gibi başlıklarla, bir umudu, bir özlemi yaşatmaya çalışıyorlardı.⁹⁸

CHF ise 1930 belediye seçimleri sırasında özellikle kıyı şehirlerinde ve kırsal kesimde yaşadığı şoku üzerinden atabilmek için parti teşkilatlarını yenileme yoluna gitmiştir. Bu amaçla Aydın’da da bir dizi faaliyetlerde bulunuldu. Böyle bir yenilemeye gidilmesinde son belediye seçimlerinin ve Serbest Fırka’nın etkinliğinin önemli bir neden olması yanında, CHF kadrolarının zayıflaması, partinin halk tarafından itibar edilmeyen şahısların elinde kalması ileri sürülmüştür. CHF’nin Aydın’da yeniden yapılanma, teşkilatını yenileme çalışmaları doğrultusunda partinin önemli isimleri Celal (Bayar) Bey, Vasıf (Çınar), Münir ve Kars Mebusu Halit (Onaran) Beyler Aydın’a gelmişlerdir.⁹⁹ Aydın’da Türk Ocağı’nda kapatılmış olan SCF üyeleriyle bir toplantı yapan heyet, daha sonra Yedi Eylül Okulu’nda öğretmenlerle birlikte Halk Fırkası’nın yeni oluşumuyla ilgili bilgi verip, öğretmenlerin dilek ve görüşlerini dinlediler. Temaslar sonrasında çoğunluğu eski SCF’lı on kişi CHF’nin yeni teşkilatını yapmakla görevlendirilmişlerdir. Bunların arasında SCF Aydın İl Başkanı Adnan (Menderes) Bey de bulunuyordu.¹⁰⁰ Bu gelişmeyi Adnan Menderes anılarında şu şekilde ifade etmektedir:

“... Fethi Bey’in partisi malum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hakim oldu. Halk Partisi kendisini toparlamak istedi. Vilâyetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın’a da Celal Bayar riyasetinde bir heyet geldi. Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet Celâl Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar İttihat ve Terakki Mektebinden hocamdı. Heyetten Halil Onaran da iyi tanıdığım olmak itibarıyla kendileriyle temas, çekinilmez bir hal aldı. Ve temas edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine Halk Partisine girerek, fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber Halk Partisine karşı çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisine girdik”¹⁰¹

Heyet aynı zamanda Aydın kaza ve bucak teşkilatlarını da yeni baştan düzenlemiştir. Kars Mebusu Halit Bey CHF teşkilatları oluşuncaya kadar Aydın’da kalmış, kazaları da tek tek dolaşarak heyetler faaliyete başlayan değin ayrılmamıştır.¹⁰²

⁹⁶ *Hizmet* 7 Haziran 1930.

⁹⁷ *Hizmet* 24 Haziran 1930.

⁹⁸ *Hizmet* 28 Haziran 1930.

⁹⁹ *Serbes Cumhuriyet* 16 K.E. 1930.

¹⁰⁰ Diğer isimler ise şunlardır: Tüccar Raif Feyzi, SCF Ocak azası Etem (Menderes), Raif, Selanikli Nail, Mühendis Hıfzı, Avukat Süleyman Sırrı, Fabrikatör Halim, Sanatkar Mektebi Müdürü Halil, Başöğretmen Refet Beyler. *Serbes Cumhuriyet* 22 Kanun-ı Evvel 1930.

¹⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı (1899-1960)* Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1989, s.87.

¹⁰² “Aydın CHF Kaza Teşkilâtı”, *Anadolu* 11 Kanun-ı Sani 1931.

Adnan (Menderes)Bey Halk Fırkasına geçerken bazı şartlar ileri sürmüştür. İleri sürdüğü şartlar onu Aydın'da siyasette tek adamlığa götürür. Aydın'da CHF'nın teşkilâtının yeniden kurulması, mutemetlik saltanatına karışanların partiden uzaklaştırılması, Serbest Fırka zamanında belediye seçim sandıklarının kırılması suretiyle kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesi şartları Celal (Bayar), Vasıf (Çınar) Beyler tarafından kabul edilmiş, parti teşkilâtı bütün vilayette kendi kontrolüne bırakılmıştır.¹⁰³ Nitekim kısa süre içinde parti, belediye ve 1932'de kurulan Halkevi Adnan (Menderes) Bey'in ekibinin eline geçmiştir.¹⁰⁴

Usulsüzlükler nedeniyle iptal edilmiş olan Aydın'da ki belediye seçimleri, İçişleri Bakanlığı'nın Aydın Valiliği'ne acele kaydıyla gönderdiği telgrafta Mart ayına kadar bitirilmesi istenmiştir.¹⁰⁵ Yeni belediye seçimi 1931 yılında muhalefet partisi olmaksızın gerçekleşmiştir. CHF adayları arasında geçen seçimi, CHF il teşkilâtının teslim edildiği eski SCF'lular kazanmıştır. Eski SCF'lular yeni CHF'lular Aydın'da hem yerel yönetimi, hem de parlamentoda temsil haklarını elde etmişlerdi. Belediye seçimi sonucu ancak Nisan ayının ilk haftası alınmıştır. Buna göre Raif Fevzi Bey Aydın'da yeni belediye başkanı seçilmiştir.¹⁰⁶

SCF'nın kendi kendini feshetmesi, seçimlerin yenilenmesi bile Aydın'da CHF'na muhalif olanları durdurmamıştır. Başında Etem Vassaf Bey'in bulunduğu bir grup 1930 yılı Aralık ayı başlarında Sosyal Demokrat bir parti kurma girişimlerinde bulundular.¹⁰⁷

Türk siyasi yaşamında fazla isminden söz edilmeyen daha doğrusu varlığıyla ilgili bilgi bulmakta zorlandığımız bu siyasi oluşumun akıbeti meçhuldür. Ancak 1930'lu yılların sonlarında Aydın'da sosyal demokrat bir parti kurma düşüncesinin ortaya konulmuş olması bile oldukça önemlidir. Partinin kurucusunun fanatik bir SCF'lı ve Halk Fırkası karşıtı biri olması ise başka bir açıdan ilginç bir gelişmedir.¹⁰⁸

¹⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.87-88.

¹⁰⁴ Yenilenen Belediye Seçimlerinde Raif (Aydoğdu), ardından 1933-1938 yılları arasında da Nafiz (Karabudak) belediye başkanı seçilmişlerdir. En yakın arkadaşı Etem (Menderes) Bey'i CHF Aydın İl Başkanı olarak bırakan Menderes daha sonra Etem Bey'in (1938-45) yıllarında Aydın Belediye Başkanı olmasının da altyapısını hazırlamıştır. Aydın Halkevi başkanlığına Neşet (Akkor) Bey getirilmiştir. Böylece Menderes bir taraftan CHF'sı İl teşkilatını elde tutarken, diğer taraftan da Belediye ve Halkevini de kontrolü altına almıştır. Günver Güneş, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın, *Tarih ve Toplum*, sayı: 239, Kasım 2003, s.53. *Aydın Halkevi Broşürü*, Aydın 1933, s.1, "Aydın", *Yurt Ansiklopedisi*, cilt:2, s.1007.

¹⁰⁵ *Anadolu* 19 Şubat 1931.

¹⁰⁶ *Anadolu* 2 Nisan 1931.

¹⁰⁷ *Son Posta* 5 Kanun-ı Evvel 1930.

¹⁰⁸ Etem Vassaf'ın Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa ile olan akrabalık ilişkisi ise olaya daha farklı bir boyut kazandırmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964, Atatürk'ün soy ağacında Dedesi Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'nin Kız Kardeşi

1931 yılı Haziran ayı ortalarında yine Aydın çıkışlı haberlere göre SCF'nın yeniden ihya edilmeye çalışıldığını öğreniyoruz. Başını Avukat Etem Vassaf'ın çektiği bir grup eski SCF'lı, Serbest Fırka'nın yeniden kurulmasını düşüncesini ortaya atmışlardır. Liderlik için ise önce Fethi Bey'e, ardından da Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Müderris İsmail Hakkı Bey'e teklif götürmüşlerdir.¹⁰⁹ Bu girişim Fethi Bey'in olumsuz yanıt vermesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹¹⁰

Etem Vassaf Bey'in Çakmarlı Emin imzasıyla Aydın gençliğinin Çiftçi ve İşçi Fırkası'nı desteklediğine dair çeşitli gazetelerde çıkan yazılarına ise Aydın ve çevresinden büyük tepki gösterilmiştir. Aydın, Koçarlı, Köşk, Karapınar gençliği böyle bir düşüncelerinin hiç olmadığı ve CHF'na gönülden bağlı olduklarını beyan ederek, Etem Vassaf'ı protesto etmişlerdir.¹¹¹

Sonuç

Aydın'da ikinci çok partili hayata geçiş denemeleri sırasında oluşan muhalefet geçici bir süre da olsa dizginlenebilmiş, her şey tek partinin kontrolü altına geçmiştir. Ancak 1946 yılına kadar geçen zaman içinde aynı muhalefet CHF içinde kendine hayat şansı bulmuş, büyümüş ve 1946'da ortaya Demokrat Parti'yi çıkarmıştır. SCF olayı ve Aydın örneği çok partili hayata geçişin açıklanmasında o nedenle bir çıkış noktası olarak görülmelidir. Bu süreç aynı zamanda siyasette Adnan Menderes gibi yeni yüzlerin ortaya çıktığı bir dönemi de beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler:

<i>Anadolu</i>	İzmir
<i>Cumhuriyet</i>	İstanbul
<i>Hakimiyet-i Milliye</i>	Ankara
<i>Hizmet</i>	İzmir
<i>Milliyet</i>	İstanbul
<i>Serbest Cumhuriyet</i>	İzmir

Nimeti Hanım'ın Hatice ve onun kızı Münire'nin 5 çocuğundan biri Etem Vassaf'tır. Ayrıca bkz. Toktamış Ateş, "Atatürk'ün Soyağacı", *Cumhuriyet* 19 Mart 2005 Cumartesi. Gündüz Vassaf'ın Annesi Belkıs Hanımı anlattığı hatıralarında babası Etem Vassaf'tan çok az söz etmesi Etem Vassaf'la ilgili bilgilerimizin sınırlı bir çerçevede kalmasına neden olmaktadır. Bkz: Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs, İletişim Yayınları, İstanbul 2002*

¹⁰⁹ *Hizmet* 21 Haziran 1931.

¹¹⁰ *Hizmet* 28 Haziran 1931.

¹¹¹ *Anadolu* 24 Haziran 1931.

<i>Son Posta</i>	İstanbul
<i>Vakit</i>	İstanbul
<i>Yeni Asır</i>	İzmir

Basılmış Eserler:

- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1969.
- AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967.
- AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C:1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramu (1899- 1960)*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1998.
- Aydın Halkevi Broşürü*, Aydın 1993.
- BALİ, Rıfat, "1930 Yılı Belediye Seçimleri Ve Serbest Fırkanın Azınlık Adayları", *Tarih Ve Toplum*, sayı:167, Kasım 1997, ss:25-34.
- BEYAZIT, Taner, *İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)*, İzmir 1992.
- BEYAZIT, Taner, "İzmir de Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Basın Üzerine Düşünceler", *Tarih Ve Toplum*, C:XVII, sayı: 98, Şubat 1992, ss:118-120.
- ÇAVDAR, Tevfik, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:VIII, İstanbul 1983.ss.2025-2059.
- ÇELİK, Bilgin, "Aydın da Serbest Fırka", *Toplumsal Tarih*, sayı: 84, Aralık 2000, ss.13-24.
- EMRENCE, Cem, "Ödemiş'te Serbest Fırka", *Toplumsal Tarih*, sayı:72, Aralık 1999, ss:28- 33.
- EMRENCE, Cem, "Politics Of Discontent In The Midst Of The Great Depression: The Free Republican Party Of Turkey (1930)", *New Perspectives Of Turkey*, 23 Fall 2000 , ss. 31-52.
- EMRENCE, Cem, " Muhafız Perspektiften 1930 Seçimleri CHP'nin Baskı Ve Propaganda Yöntemleri, *Tarih Ve Toplum*, Cilt:34, sayı: 200, Ağustos 2000, ss:47-51.

- EMRENCE, Cem, "Muhafif Basına Göre 1930 Belediye Seçimleri Ve Baskı Politikası", *Tarih Ve Toplum*, C:35, sayı:210, Haziran 2001, ss.44-49.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya da Serbest Fırka'nın Faaliyetleri", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı:IX, Kasım 1994,
- GÜNEŞ, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın", *Tarih ve Toplum*, sayı:239, Kasım 2003, ss.48-58.
- KANDEMİR, Feridun, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu? Nasıl Kapatıldı?*, Siyasi Dargınlıklar, C:IV, İstanbul 1955.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*(Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- OKYAR, Fethi, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?* (Haz: Nermin Kırdar), İstanbul 1987.
- OKYAR, Osman- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk Okyar Ve Çok Partili Türkiye*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.
- TABAK, Serap, "Serbest Fırka Ve İzmir de 1930 Yılı Belediye Seçimi", *Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.II, sayı:3, Kasım 1991.
- TABAK, Serap, "Serbest Fırkanın İzmir Vilayetinde ki Teşkilatı Ve Faaliyetleri", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı:VII, İzmir 1993, ss.183-202.
- TABAK, Serap, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed:Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.552-562.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, C:II, ODTÜ Yayınları, Ankara 1983.
- TEZEL, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.
- Türkiye Cumhuriyeti: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye de Siyasi Dernekler*, C.II, Ankara 1950.
- UYAR Hakkı, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih Ve Toplum*, sayı:95, Kasım 1991, ss.46-50.
- VASSAF, Gündüz, *Annem Belkıs*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- WEİKER, F. Walter, "Serbest Fırka; Başarı Ve Başarısızlık", *Forum Dergisi*, sayı:167, C:XII, Ankara 1961.

WEİKER, F. Walter, *Political Tutelage And Democracy In Turkey: The Free Party And Its Aftermath*, Leiden 1973.

YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.

YETKİN, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi; Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

Yurt Ansiklopedisi, "Aydın", C:II, İstanbul 1982.